

Obecné teoretické a metodologické úvahy z knihy *Krise demokracie*¹⁾

J. L. FISCHER
Olomouc

Současný stupeň obnoveného rozvoje československé sociologie staví před nás s neodbytnou naléhavostí úkol výstavby teoretického systému marxistické sociologie. Je jen přirozené, že při úsilí o jeho splnění hledáme poučení nejen v bohaté literatuře světové, nýbrž i v domácí tradici. A tu nemůžeme opominout sociologické dílo prof. J. L. Fischera, z něhož dnes přinášíme stručný, avšak myšlenkově velmi bohatý výňatek.

Fischerovy sociologické práce jsou pro nás velmi poučné především svou filosofickou fundovaností. I když právě o některých filosofických předpokladech by bylo možno vést spor, je nesporné, že vysoká filosofická kultura, zejména dialektický systém myšlení, dávají jeho sociologickým úvahám teoretickou hloubku a originalitu. To je cenné poučení pro dnešek, zejména vzhledem k existujícím skeptickým přístupům uvnitř speciálních věd — včetně sociologie — vůči možnostem a významu filosofie ve vztahu k ostatním vědám.

Výrazně teoretický charakter Fischerových úvah, jenž mu nikterak nebránil při rozvíjení empirického výzkumu, je dalším cenným poučením pro naše dnešní tápání, v němž jsme nejednou zapochybovali vůbec o ceně teoretického systému sociologie, o ceně teoretických hypotéz pro empirický výzkum, apod.

Nejcennější na Fischerových úvahách je ovšem jejich vpravdě originální obsah. Není pochyb, že čtenář dostává s dnešním číslem Sociologického časopisu opět do rukou jeden z prvních pokusů o formulaci strukturálně funkcionálního přístupu ke společnosti. Tento pokus byl učiněn několik let před Parsonsem, a to na půdě obecné sociologické teorie (nikoli na půdě kulturní antropologie). Vzhledem ke zmíněným filosofickým předpokladům je Fi-

scherova formulace pro další rozvoj sociologického myšlení velmi významná, neboť jde o závažný pokus pojmut strukturálně funkcionální přístup dialekticky, bez oněch rysů konzervatismu sociálního i politického, jimiž se vyznačuje většina strukturálně funkcionálních systémů západních.

Není náhodné, že tento pokus byl učiněn v souvislosti s rozbořem problémů akutní politické krize tehdejší buržoazní demokracie a že jeho sociálně politické aplikace vyznívají v duchu protikapitalistickém, protifašistickém, pokrokově demokratickém, v duchu kulturního progresu společnosti. I tato společenská angažovanost v dobrém slova smyslu je jedním z následovanihodných rysů Fischerova díla.

Profesor Fischer v současné době jako jeden z mála sociologů starší generace aktivně pracuje mezi námi. Ovlivňuje současnou československou sociologii nejen po stránce obecně teoretické a metodologické, ale i pokud jde o pojetí, metody a techniky empirického výzkumu. Je známo, že výzkumy konané za jeho účasti patří právě po této stránce k nejpropracovanějším. Jeho nynější aktivní činnost nám dovoluje vyslovit přesvědčení, že řekne zcela jistě své závažné slovo k současným problémům výstavby teoretického sociologického systému nejen textem pojednání, napsaných před desítkami let, nýbrž i současnými formulacemi svých myšlenek.

Pavel Machonin, Zdeněk Strmiska

O společnosti²⁾

1. Základní nesnáz, s níž zápasí sociologické pojmosloví, prýští z prosté okolnosti, že sociální útvary nejsou neměnnými, jednou pro vždy danými skutečnostmi, nýbrž že podléhají trvalému vývoji a mohou být jednoznačně vymezeny právě jen

¹⁾ J. L. Fischer, *Krise demokracie*, kniha první: „Svoboda“, Brno 1933, str. 152, kniha druhá: „Řád“. Brno 1933, str. 256.

²⁾ První podkapitola první knihy *Krise demokracie*.

ve svých konkrétních, historicky vyhraněných formách. Pojmy státu, práva, mravnosti, abychom uvedli alespoň něco málo příkladů, budou vykazovat mnohonásobnou odlišnost, pokusíme-li se sledovat jejich náplň nejen v různých vývojových epochách, nýbrž i v rámci jednotlivých kulturních okruhů jedné a téže epochy. Přes tuto různost však je reálné určení těchto útvarů vždy nějak společné, tj. ať stát, ať právo, ať mravnost plní vždy určitou funkci, která zůstává vždy touž, i když je realizována způsobem nejrozdílnějším. Jde tedy o to, vytvořit takové pojmosloví, které by bylo po právu dynamickému rozvoji sociálních útvarů a přitom pevně zachytilo poměrnou totožnost jejich základního určení. Protože tohoto určení se zmocňujeme vytčením reálné funkce zkoumaných skutečností, je metoda funkcionální nejpřípadnějším, vlastně jediným případným nástrojem k řešení těchto úkolů. Konkrétně to znamená, že se pokusíme převést sociální skutečnost a sociální dění na soustavu funkcí a funkcionálních vztahů, i že stejným způsobem budeme přistupovat k řešení jednotlivých konkrétních problémů, pokud jsou nadhazovány našim tématem.

V zájmu terminologické přesnosti předešleme těmto výkladům něco zásadních poznatků, rozlišující nejprve pojem funkcionálního určení a pojem funkcionálního podmínění. Prvým rozumíme reálný smysl vykládaných skutečností, tedy to, co se dřívejšímu myšlení jevílo jako jejich „podstata“. Druhým rozumíme typickou vazbu, kterou vykazuje skutečnostní chování bez rozdílu a kterou nejpřípadněji lze označit jako převahu celku nad částmi. Tomu třeba rozumět tak: vyjdeme-li od kteréhokoli skutečnostního útvaru jako od elementární jednotky, bude vždy jak jeho utváření, tak jeho rozvoj určován nějak nadřazenou vazbou, která opět bude podléhat nadřazeným vazbám dalším. Vyslovíme-li jakoukoli větu a budu-li jednotlivá její slova považovat za takovéto elementární jednotky, bude jejich smysl i jejich pořadí větně určováno tím, co nazýváme smyslem věty; věta se stane prvním z oněch nadřazených vazeb, aby sama dále zapadala do souvislostí vyšší nadřazenosti, čerpajíc z nich opět jak svůj smysl, tak své pořadí. Problém je ovšem poněkud složitější, než jak jsme uvedli,

ale tím se zde již nemusíme znepokojovat. Nuže, onu vazbu částí nadřazeným celkem nazýváme funkcionálním podmíněním, a vyjadřujeme ji vždy příslušným funkcionálním vztahem intelektuálním, nebo — konkrétně — soudem.

Protože poznat skutečnost znamená převést ji na nějaký intelektuální vztah, budeme moci poznat jednotlivé skutečnosti natolik, nakolik vejdou v tyto vztahy. Zjistíme pak, že nevcházejí v ně všechny stejně, přičemž základním dělítkem se stává okolnost, zda postihujeme svými intelektuálními vztahy jejich reálný smysl, rozuměj jejich funkcionální určení, jejich reálnou funkci či nikoli. O skutečnostech sociálních a především kulturních pak platí, že jejich reálný smysl je našemu poznání ze všech skutečností nejpřístupnější, tedy že se chovají „nejracionálněji“ — nejsrozumitelněji. Zde skutečnost v jistém smyslu vchází přímo do našeho poznání, nebo přesněji: je vyjádřena příslušnými intelektuálními vztahy ve své „materiálnosti“ (odtud zovou tyto vztahy „materiální“, proti vztahům pouze formálním, jimiž se — např. v anorganické oblasti — zmocňujeme jen „povrchu“ vykládaných skutečností), zde tedy funkcionální vztah intelektuální se stává ekvivalentem reálné funkce, nebo — shodně s naší terminologií — výrazem pro funkcionální určení těch či oněch sociálních a kulturních skutečností; a zde tedy také jejich funkcionální podmínění se nám jeví ve způsobu vazeb a souvislostí stejně „materiálních“, tj. reprodukcí jejich podmínění reálné.

Když s těmito metodologickými předpoklady přistoupíme k výkladu sociálního dění, prvá otázka, na niž narazíme, bude otázka po pojmovém určení společnosti. Zkusmo bychom ji mohli definovat jako soubor sociálních funkcí, funkcionálně, tj. jednotně, celistvě podmíněných, čili jako soustavu sociálních funkcí. Nemá-li tento — zřejmě jen zatímní — výměr být pouhou tautologií, musíme objasnit, co rozumět sociální funkcí. Nejpřísněji ji vystihneme jako určitou, zájmově podmíněnou tendenci, která vytváří určité nástroje a vede vzápětí určité skutečnosti, jimiž má být objektivována. Aby se stala funkcí sociální, musí být především ostatním příslušný zájem, který ji navozuje, nějak sociální. Tato sociálnost vzniká jed-

nak jako důsledek toho, že jeden a týž — individuální — zájem je společný řadě individuí, v tomto případě mluvíme o zájmech „sociálně rozprostřených“; jednak jako důsledek toho, že soubytí různě početných individuí přivodí zcela nové podmínky, které se nevyčerpávají ani jednotlivými, resp. individuálními zájmovými zřeteli, ani jejich součtem, nýbrž které jsou dány právě zřetelem k celku těchto individuí. Nuže, takovéto celostní zřetely, směřující jednak k trvání, jednak k rozvoji různě početných individuálních skupin, představují zájmy sociální ve vlastním slova smyslu. Proto se bude vzhledem k individuu jevit jakákoli sociální funkce, takto zájmově navozená, jako nadindividuální vazba, tedy jako realita sui generis, jako jsoucno sociální, resp. jako jeho součást.

Znamenalo by psát celou soustavu obecné sociologie, kdybychom se měli pokusit o vyčerpávající rozbor tohoto jsoucna. Na druhé straně však bychom neporozuměli dějství politickému, které má být — zejména ve svém přítomném úseku — předmětem těchto studií, kdybychom neuvedli alespoň nejzákladnější poznatky, k nimž dospívá sociologický výzkum tohoto jsoucna. Pokusíme se tedy vyzdvihnout alespoň to nejnutnější.

Ony nadindividuální vazby, jimiž je především konstituováno sociální jsoucno, objektivují, zpředměťňují se dvojím základním způsobem, který se ovšem v jednotlivých konkrétních případech mnohonásobně prostupuje. Jednak totiž mohou poutat příslušná individua přímo, dávající vznik organizacím nejrozličnějšího druhu; jednak je poutají nepřímo, dávající vznik neméně rozrůzněným sociálním institucím, zřízením. (Organizace státní a zřízení právní nechtě slouží jako příklady těchto dvou možností.)

Tyto vazby, ať organizační, ať institucionální, liší se navzájem jak extenzivně, tak intenzivně, shodně s mírou jejich sociálního rozptylu a dosahu. Nesetrvávají tedy v jedné rovině, nýbrž vstupují v pořadí, která se u jednotlivých společností mnohonásobně liší. V každé společnosti však uplatňuje se tendence, směřující jednak k samovolnému připodobnění daných sociálních útvarů, jednak k jednotnému zvládnutí těch z nich, které považuje společnost za významné pro své trvání, popří-

padě pro svůj rozvoj. Výsledkem těchto tendencí je konsensus (shoda) jednak strukturální, jednak organizační. Konkrétní formou strukturálního konsensu společenského je to, co nazýváme společenským řádem, jakési osnovné schéma, v němž vchází a k jehož obrazu se připodobňují všechny útvary i činnosti sociální. Konkrétní formou organizačního konsensu je vrcholná organizace, obepínající tyto útvary a činnosti, pokud jsou pocíťovány za relevantní pro společenský celek; ve společnostech vyvinutých nazýváme ji státem. (Mimochodem připomeňme ještě, že rozsah strukturálního a organizačního konsensu sociálního se nikterak nemusí krýt: „kapitalistická společnost“ je výrazem pro všechny společnosti, realizující řád kapitalistický, tyto společnosti však mohou být a jsou organizovány v různých státech, mezi nimiž už nemusí být žádné přímé organizační spojitosti; „sovětská společnost“ byla by výrazem pro všechny společnosti realizující řád kolektivistický, nevztahuje se však dále než na území Sovětského svazu, apod.)

Charakteristickým znakem všech útvarů představujících sociální jsoucno je jejich poměrná svéprávnost, autonomie, která se projevuje jejich poměrnou nezávislostí na společenských subjektech. Jednotlivá zřízení společenská i jednotlivé organizace žijí jaksi svým vlastním životem, mají svůj vlastní řád, určovaný tendencí po dosažení jejich funkcionálního optima. Na druhé straně však předpokladem vzniku všech těchto útvarů jsou zespolečnění individua, jejichž individuální existence je hraniční podmínkou, limitem, nutným, aby vůbec mohlo vzniknout jakékoli sociální jsoucno. K tomu přistupuje dále okolnost, že jakýkoli zájem sociální může být uvědomován vždy jen individuálně, rozuměj v individuálních vědomích, a že se zájmem sociálním stává teprve tehdy, resp. že jím zůstává pouze potud, pokud je sdruženými individui za sociální uznáván. Sociální útvary, navozené těmito zájmy, nevznikají tedy samy, nýbrž jako výsledky lidské tvorby, i když — jednou ustaveny — vezmou na sebe nadindividuální ráz, který zaručuje onu jejich poměrnou autonomii. Ta zůstává však autonomií jen poměrnou, neboť je vázána na podmínky, které přivodily daný sociální útvar, totiž předpokládá jeho za-

kotvení v příslušném sociálním zájmu. Jakmile dojde ke změně v zájmové oblasti sociální, což konkrétně znamená v individuálních vědomích, dochází nutně k napětí mezi vzniklými nebo pozměněnými zájmy a dosavadními objektivacemi, které může být vyrovnáno jen tím, že buď byly tyto zájmy potlačeny, nebo že byla pozměněna stará zřízení, aby byla v souladu s novými podmínkami. Shodně s tím můžeme k rozlišenému již konsensu strukturálnímu připojit jako nezbytnou podmínku jeho vzniku konsensus zájmový a vyvodit z předchozích výkladů základní poučku sociologickou, že předpokladem sociálního konsensu je shoda mezi danými sociálními tendencemi a objektivacemi, mezi zájmovým prouděním ve společnosti a jednotlivými jejími zřízeními, popř. organizacemi.

Odtud vyplyne samočinně poznatek další, že sociální konsensus nelze si představovat — v žádné jeho formě — jako cosi statického, nýbrž jako trvalou tendenci, v jejíž důsledcích dochází k vyrovnávání, připodobňování, popř. ke koordinování jednotlivých sociálních útvarů i činností, kdykoli došlo k disensu (nesouladu) mezi nimi, ať již byl způsoben jakkoli.

Přehlédneme-li dosavadní rozbor, zhuští se nám asi v toto schéma: individuum — sdružená individua — sociální zájmy — sociální objektivace — sociální konsensus. Společnost pak by byla jak tato individua, tak tyto zájmově navozené objektivace s bohatou spleť vztahů mezi oběma těmito složkami. Každá z nich, jednotlivých individuí nevyjímaje, těší se poměrně autonomii, v různých společnostech nejrozličnějším způsobem odstupňované, každá však je spolu svázána různě nadřazenými vazbami až k vazbě vrcholné, konstituující konsensus jednak strukturální, jednak organizační. Shodně s tím můžeme nyní svůj zatímní výměr společnosti interpretovat asi následovně: Sociální funkcí třeba rozumět onu specifickou skutečnost, která, vycházejíc ze zájmového podmínění (jímž je dáno její určení), je objektivována řadou činností a útvarů (jimiž má toto její určení být naplněno, resp. naplňováno); takže společnost, definovaná jako soustava sociálních funkcí, je konstituována sdruženými individui, která faktem svého sdružení navozují tyto funkce, a

sociálními objektivacemi, které realizují určení těchto funkcí; a kdy řád takto vzniklého jsoucna, vízící různě intenzivně individuální chování ve společnosti, vykazuje sepětí funkcionální, tj. jeví se jako pořadí nadindividuálních vazeb, které vrcholí jednak ústředním vztahem strukturálním, jednak ústředním vztahem organizačním.

2. Až doposud jsme uvažovali o společnosti jako o objektivní realitě, hledíce vystopovat objektivní podmínky jejího bytí. Než činíce tak, vytvářeli jsme spolu určitou ideologii, která obratem se nám změnila rovněž v součást objektivní skutečnosti sociální, aby znamenala nyní reflex, odraz, jímž se zkoumaná skutečnost obrazí v lidském, tzn. vždy v individuálním vědomí. Protože pak sociální skutečnosti se zmocňujeme — neméně než kterékoli jiné — jenom formou takovéhoho zrcadlení, musíme na závěr svých obecných úvah zkoumat dosah ideologických činitelů pro řád sociálního dění. Přitom ideologií rozumíme jakoukoli pomyslnou transkripci, přepis, jakékoli (objektivní) skutečnosti ve vědomí, a proto sociální ideologií přepis skutečnosti sociální.

Náš poměr ke skutečnosti bez rozdílu může být v podstatě dvojitý: buď teoretický nebo telický. Teoretický nebo také poznávací poměr ke skutečnosti je ryze neosobní, určovaný snahou zmocnit se skutečnosti v její předmětnosti (skutečnost je zde — říkáme — intendována předmětně); telický poměr ke skutečnosti je nějak zájmový, určovaný snahou zmocnit se či vystříhat se skutečnosti, pokud může sloužit našim zájmům, popř. ohrožit je (skutečnost je zde intendována telicky). Do vědomí vstupují výsledky prvního druhu činnosti jako poznatky, druhého jako hodnoty, úhrn jich obou posléze nazýváme názory.

V primitivních společnostech splývají více méně rudimentární poznatky nerozlučitelně s hodnotami, stejně nepřesně rozlišenými, aby tento názorový celek byl veskrze prolut emotivními a afektivními prvky, které určují ráz celého chování v těchto společnostech. Zkoumáme-li povahu jejich názorů, shledáváme opět, že tendují k svému připodobnění, tj. k tomu, aby vytvářely strukturální jednotu, kterou nazveme konsensem názorovým. Protože pak cesta k jakékoli skutečnosti vede vždy

jen přes tuto názorovou sféru, bude strukturální i organizační konsensus sociální jaksi objektivací konsensu názorového. V tomto smyslu bychom mohli říci, že způsob společenských názorů určuje způsob společenského chování. Ale tato teze, která staví ideologického činitele do popředí determinujících vlivů sociálního dějství, vyžaduje svého doplnění (resp. omezení) potud, že sám vznik ideologií je výsledkem jednak objektivní skutečnosti, která jaksi doléhá na brány vědomí, jednak elementární, biologicky podmíněné báze, již představuje organické utváření lidských subjektů. Vlastní kulturní dějství, jehož předpokladem i nositelem je společnost, vynořuje se z této biologické základny, postupně ji zjemňujíc a rozšiřujíc, ale vždy ve styku s objektivní realitou, k níž stále naléhavěji přistupuje jako determinující složka realita sociální. V této souvislosti se jednotlivé ideologie jeví spíše jako výsledek všech uvedených vlivů než jako určující primární agens. Rozřešení zdánlivé antinomie, k níž jsme dospěli, je svrchovaně jednoduché: jestli jsme nazvali ideologie odrazem objektivní skutečnosti ve vědomí, a jestli nyní jsme vytkli i jejich podmínění organickou výbavou vědomých subjektů, neučinili jsme nic více, než že jsme uvedli dvě základní podmínky, které sice podmiňují vznik ideologií, ale které jej neurčují dostatečně: neboť jsme nepřihlédli k činiteli třetímu, ke spontánní aktivitě individuální, která tyto podmínky vystupňovává v nový konkrétní tvar. Názory, ať jakéhokoli druhu, nevznikají nikdy jako pasivní následek determinujících podmínek, nýbrž jako důsledek tvořivé činnosti individuální, která je oněmi podmínkami pouze limitována, nikoli dostatečně determinována. A právě toto plus, tento tvořivý přínos, dává ideologiím možnost, aby zpětně zasahovaly do rozvoje sociálního dějství, formujíc je k obrazu uznaných názorů. Podmínkou jejich účinnosti ovšem je, aby byly předmětné, onticky fundovány, tj. aby byly v souladu s řádem objektivního dějství, popř. s jeho dosud nevyhraněnými tendencemi.

Srovnáme-li rozdíly, které existují po ideologické stránce mezi společnostmi primitivními a kulturními, shledáme, že jsou vlastně jen stupňovité, nikoli zásadní. Prvý rozdíl je dán vznikem autonomní vě-

dy, která usiluje o vymýcení všech telických prvků z teoretického obrazu skutečnosti a skýtá tak možnost, aby telické požadavky, které jdou vzápětí tomuto předmětnému dobytí skutečnosti, byly rovněž pokud možno objektivně fundovány, tj. aby měly svou oporu v reálných tendencích skutečnostního dějství. V rámci společenského průměru trvá však i nadále poměrně nízký stupeň předmětného vědění, které opět vchází s hodnotami analogicky rozlišenými v afektivně prolnutou směs. Platí to zejména o průměrném poměru k otázkám sociálním, kde rostoucí složitost a odtud i ubývající přehlednost společenské struktury se obrazí v průměrném vědomí v hrubě zkreslených zkratkách, heslovitě zpevňovaných.

Rozdíly další byly by dány různým rozptylem teoretického vědění ve společnostech kulturních, z nichž vyzdvihneme zásadní poznatek, že nositelem ideologického pokroku, tj. ideologické tvorby, se stává nepoččetně vrstva společenská, pravidlem označovaná jako součást kulturní elity.

Nehledě k tomu, platí i nadále, že různé částečné ideologie budou na všech stupních společenského vývoje tendovat ke svému strukturálnímu přizpůsobení, že opět bude vytvářen ideologický konsensus, jehož svorkou i vyvrcholením se stane nyní názorová syntéza filosofická. Protože pak v konsensu ideologickém jsme poznali předobraz konsensu strukturálního, bude lze jakoukoli vývojovou epochu společenskou vyjádřit zkratkou jejího ideologického konsensu, kterou nazýváme kulturním prototypem toho či onoho období.

Vyvážené epochy sociálního vývoje vykazují vskutku také více méně jednoznačnou názorovou syntézu, aby — naopak — poruchy sociálního konsensu se ve své určitosti projevíly nejprve ve sféře názorové. Protože pak ideologické zvládnutí skutečnosti je nezbytným předpokladem, aby došlo k jejímu zvládnutí reálnému, budou moci tyto poruchy být odčiněny teprve tehdy, když dříve byly zdolány ideologicky, ačli ovšem nechceme postupovat metodou „zkoušek a omylů“. Ve vši naléhavosti projeví se platnost této zásady v dobách dokonale porušeného sociálního konsensu, tj. v dobách, kdy disensus zachvátil všechny podstatné stránky sociálního dění. Tehdy předním a vlast-

ně jediným nápravným prostředkem je vytvoření nové názorové syntézy, která vezme na sebe nyní nutně formy nového kulturního prototypu. Zde, na tomto konkrétním případě, lze také nejnázorněji zkoumat poměr determinovanosti ideologií a jejich determinujícího vlivu. Účinnost jakékoli názorové syntézy předpokládá totiž, že bude v souladu s tendencemi dobovými, které způsobují přítomný nesoulad, že tedy vstřebá v sebe všechny determinující síly dobové, aby je semkla — zbavujíc je spolu jejich nezřetelnosti — jednoznačným tvarem. Tato úloha ovšem mnohonásobně přerůstá pouhý úkol objektivní reprodukce daného stavu, protože on sám je právě pln neurčitosti a těhotný budoucími možnostmi. Zde namísto vědecké jistoty nastupuje pouhá pravděpodobnost programově vytčených postulátů, které na jedné straně mohou hledat svou oporu v různě opodstatněných vědeckých indukcích, ale které na druhé straně také zavazují k tomu, aby bylo bojováno za ně, rozuměj, za jejich realizaci.

Je-li skutečnost bez rozdílu podrobena řádu, který nazýváme zákonitostí, mizí jeho jednoznačnost, jeho nutnost, úměrně s tím, jak skutečnosti přibývá na složitosti. Neboť spolu s tím nutnost přechází v možnost, připouštějící různý počet řešení. Pravidlem bývá tato možnost nazývána svobodou. Poprávu jen potud, že jsme svobodni pokusit se o různá řešení jednoho a téhož úkolu, od řešení nejhorších po nejlepší. Rozhodujeme-li se pak pro řešení nejlepší, vzali jsme na sebe svobodně i nejpřísnější závazky. Také o nich platí, že musí být zakotveny v řádu skutečnostního dějství, aby se od všech ostatních lišily tím, že tyto řádové tendence stupňují směrem nejčistší optimální možnosti.

Přesné vymezení jednotlivých akčních a vývojových možností, v jejichž rozpětí se můžeme stát spolutvárci skutečnostního řádu, vymyká se našim silám. Záleží na našem odhodlání, na našem heroismu — kdyby se nám nebyl zratil smysl tohoto slova i jeho závažnost —, jak dokonalý řád budeme ochotni uvést ve skutek: pod jak přísnou řeholi se svobodně postavíme. Zákonitost dění — opakováno — nás ne-

zbavuje této oběti, právě naopak: svou poměrnou svobodou nám ji přímo ukládá.

Je pravda: teoretické zvládnutí skutečnosti klade nám na této cestě poměrně nejméně překážek v cestu, vlastně jen překážky řádu rovněž ideologického, rozuměj, staré ideologické předsudky, staré pravdy, které přestaly být pravdami. Jinak, kde půjde o vtělení této nové názorové syntézy v sociální skutečnost. Počínajíc starými zvyky po setrvačnost starých zařízení, vše se nám postaví v cestu. A překonávajíc tyto překážky krok za krokem, s lítostí budeme musit přihlížet k tomu, jak původní ryze našich postulátů je strhována v neskonale strážlivější nížiny lidských — příliš lidských slabostí, aby lidské úsilí po dokonalosti, trvale provokováno tímto údělem, se vydávalo na výpravy nové za možnostmi, jimiž by nehotovost skutečnosti byla překonávána tvarem vyšším a vyšším.

* * *

Úkolem druhé knihy Krize demokracie bylo především zodpovědět otázku, pro nejbližší osudy demokracie svrchovaně naléhavou: Zda lze přítomnému disensu zájmovému a jeho partikularizujícím tendencím, směřujícím k autokratickému ovládnutí celé zbývající společnosti, čelit demokratickým programem a demokratickými metodami. V této souvislosti usiloval autor o nastínění základních rysů zdůvodnění takového programu. Ovšem podmínkou pro to bylo přezkoumání struktury tehdejších demokratických resp. kapitalistických společností, jakož i analýza pokusů, které chtěly čelit jejich rozvratu, a příslušných ideologií. Na tyto otázky autor navazuje vlastními obecnými úvahami.

P. Machonin, Z. Strmiska

O metodě³

Abychom měli v tomto moři nejistot pevnou půdu pod nohama, musíme se odvážit poměrně obsáhlých výkladů, jimiž bychom odkryli — pokud to bude možno — předmětný, objektivní řád sociální skutečnosti.

Než zde narážíme na první nesnáz: k podstatným znakům této skutečnosti

³ Podstatná část první podkapitoly druhé knihy *Krize demokracie*.

patří její poměrná tvárnost, která se vymyká přesnému vymezení, ohrožujíc tak bezpečnost poznatků, k nimž bychom měli dospět. Než co znamená tato tvárnost? V podstatě jen tolik, že jednotlivé funkce mohou být různě objektivovány jednak za různých podmínek, jednak za týchž podmínek. V obou případech jde o různý stupeň jejich potenciality, která opět různě kolísá shodně s diferencovaností daného sociálního jsoucna. Jednoznačnému vyjádření se tedy vymyká tato potencialita, tato více méně mnohoznačná možnost, s níž jednotlivé sociální tendence vcházejí ve skutečnost. Přitom však zůstává nezměněno jejich určení, i když bude různě adekvátně naplňováno. Na druhé straně však o každé funkci platí, že tenduje ke svému optimu, jímž by její určení bylo dokonale naplněno. Odtud dvojí poznatek: předně, že určení jednotlivých funkcí tvoří jejich „podstatu“, tedy jejich existenciální znak, jejich ontický fundament, ale pak všude tam, kde zjišťujeme toto určení, činíme výpověď o skutečnosti, o „předmětu“, a to vzhledem k jeho vlastnímu, „předmětnému“ určení: po této stránce tedy zůstává předmětný význam sociální skutečnosti v mezích našich výkladových možností. Poněkud komplikovaněji však vyzní poznatek druhý: je-li opsáno každé toto určení tendencí po funkcionálním optimu, pak tvoří toto optimum nerozlučitelnou součást jeho pojmového vyjádření. Ve skutečnosti však se jednak nikdy nesetkáváme s takovými optimálními objektivacemi, takže — zkonstruujeme-li je pojmově — vytvořili jsme vlastně ideální útvary, jimž nic reálného neodpovídá, tedy vzdálili jsme se napohled od metodického postupu, obvyklého v ostatních vědách. Za druhé pak se vystavujeme nebezpečí, že porušíme „vědecký“ ráz sociologie, budeme-li jako výkladových principů užívat pomyslů kvalitativních, k nimž jsme se nesporně utekli, definující jednotlivé funkce rozpětím mezi jejich určením a objektivacím optimem.

Pokud se prvé námitky týká: každý vědecký pojem je „ideálním“ pojmem, popř. typem, každá souvislost, kterou stanovíme mezi jednotlivými skutečnostními útvary, tedy každý zákonitý vztah, je námi formulován jako „ideální“ vztah, který může být a bývá v různých konkrétních případech různě modifikován. Po této stránce

nečiní výjimky ani pojmy a zákony fyzikální. Vzhledem ke skutečnosti, resp. k jednotlivým skutečnostem — protože se vždy projevuje nějak konkrétně — zůstávají i ony vždy jen více méně přibližné: představují právě „ideální“, „čisté“ případy, jimž odpovídá pouze „reálná“ a nikoliv „ideální“ skutečnost. Odkrytí fyzikálních jevů mikrokosmických nás dokonce dovádí k předpokladu, že fyzikální „zákony“ platí jen makrokosmicky, tj. jen tehdy, máme-li co činit s dostatečně velkým počtem jevů mikrokosmických. Ty samy zdají se však ve své izolovanosti rovněž vymykát jakémukoli jednoznačnému vyjádření, chovají se „náhodně“. Odtud předpoklad další, že pravidelnost, „zákonitost“, kterou vykazují v makrokosmických rozměrech, je pravidelností pouze statistickou. Máme-li přesto najít nějaký výklad pro jejich konečnou pravidelnost, jsme nuceni předpokládat dále, že jsou i ve své izolovanosti nějak jednotně zaměřeny, že i ony podléhají řádové tendenci, která vystoupí ve vši zřetelnost teprve tehdy, když mohla překonat v dostatečném počtu případů všechny „individuální“ odchylky. Vedle takovýchto „zákonů“, které v dnešní fyzice vystřídávají dřívější představu „zákonů kauzálních“, bude snad nutno připustit i existenci „zákonů“ čistě statistických, v nichž konečná pravidelnost vzniká jako prostý důsledek „zákona velkých čísel“. Než tyto otázky, i vše ostatní, co s nimi souvisí, leží již mimo rámec našich úvah.

Jediný rozdíl, který se naskytne při srovnání pojmů fyzikálních a sociologických — i při srovnávání příslušných skutečností — byl by v tom, že sociální útvary jsou trvale proměnné, že podléhají vývoji, kde jsoucno fyzikální se zdá chovat stejnorodě, tedy neproměnně. Shodně s tím pojmy sociologické budou nutné vykazovat genetický ráz, kde pojmy fyzikální mohou být fixovány poměrně jednoznačně.

Ostatně i zde přivodil fyzikální výzkum posledních desetiletí velmi podstatné změny. Kde sociální dějství od počátku svého vědeckého výzkumu se jevilo vystaveno genetickému, vývojovému sledu, domnívali jsme se ve fyzikální oblasti dlouho, že zde vývoj nepřichází v úvahu; a protože jakýkoli vývoj se může odehrávat pouze v časovém sledu, nepřihlíželi jsme ani

k času jako ke konstituujícímu činiteli fyzikálního dění. Ideálními případy nám byly fyzikální jevy zvrtné, reverzibilní, jak se s nimi setkáváme v teoretické mechanice. Teprve jevy termodynamické nás donutily vzít v úvahu čas jako činitele nezvratného, který určuje jednosměrně rozptýl tepelné energie v uzavřeném systému. Ale i zde byl čas nazírán jako něco obecného, abstraktního, vždy a ve všech případech stejného. Teorie relativity, nově vznikající odvětví genetické fyziky (vzpomeňme zejména geochemie) spolu s objevem radioaktivních látek, naučily nás i ve fyzice méně strnulému způsobu chápání „hmotných“ procesů. Nicméně i nyní zůstala nedotčena poměrná neproměnnost jednou ustaveného fyzikálního chování, nejvýše že byla doplněna poměrně stejnorodým sledem jednotlivých „genetických“ souvislostí. Byla — jedním slovem — odkryta potencialita fyzikálního mikrokosmu i makrokosmu, ale její stupeň zůstal u srovnání s potencialitou sociálního dění nesrovnatelně menší.

Kdybychom tuto tezi domyslili do důsledků, vyplynul by nám odtud poznatek, že potenciality dění přibývá úměrně s jeho diferencovaností, takže by stupeň proměnnosti jsoucna se stal ukazatelem existencionalního pořadí: čím potenciálnější skutečnost, tím vyvinutější, tedy onticky vyšší.

Tím dospíváme k druhé otázce, na níž jsme narazili rozvíjejíce problematiku funkcionální metody, totiž k oprávněnosti kvalitativních kritérií při předmětném výzkumu jsoucna. Řešice ji, nemáme se vlastně o co opřít ani v dosavadní sociologické tradici. Protože dřívější předmětné myšlení bylo kauzální a nikoli funkcionální; protože vyrůstalo z principů kvantitativních a nikoli kvalitativních, neznalo vůbec našeho problému a kde na něj narazilo, odmítalo jej jako vědecky neřešitelný. Domnívalo se totiž, že jinak by bylo nutno vnášet do předmětného výkladu prvky telické, tedy hodnotící, v čemž spatřovalo porušení vědecké „objektivity“.

Vpravdě šlo jen o trapné nedorozumění. I sociální jsoucno — dovodili jsme — je objektivní, je realitou sui generis, tedy i ono musí být objektivně analyzovatelné, a to právě ve své specifičnosti. Když pak může být určeno termíny pouze kvalitativními, musí i tyto termíny být objek-

tivně zjištělné. Vložili jsme, že tímto objektivním znakem je určení jednotlivých funkcí, zbývá se tedy ujistit, může-li vskutku být vyjádřeno předmětně. Disponujeme ostatně v tomto ohledu bezpečnou zkouškou: každý hodnotící (telický) soud se vyznačuje tím, že připouští soud právě protivný, kdežto předmětný soud nikoliv. Když jsme definovali kapitalismus jako výrobní řád, který tenduje k autonomnímu ekonomickému optimu, resp. maximu, definovali jsme jej sice termíny zcela kvalitativními, ale nehodnotili jsme přitom ani v nejmenším, protože jinak by musila být možná definice kontrární, která by byla zřejmě protismyslná. Kapitalismus právě je takový, jak o něm vypovídá naše definice, a změní-li se, přestane být kapitalismem.

Než tato zkouška není jediná. Platí-li funkcionální metoda, musí platit i v ostatních úsecích jsoucna a dovádí-li k výkladovým kategoriím kvalitativním, musíme se s nimi setkat rovněž v celé rozloze skutečností. Jestli dřívější věda zastávala stanovisko právě opačné a jestli vyhlášovala kategorie kvantitativní za jediné přípustné, dokládajíc tento svůj postulat úspěchy v rozboru anorganických skutečností, povedeme útok proti ní z její nejvlastnější domény. Anorganická skutečnost je definována jako skutečnost kvantitativní; správně však lze říci ovšem pouze, že je přístupná našemu poznání ve svých — povrchovéch — kvantitativních vztazích, protože její reálné určení nám uniká. Je-li řád skutečnosti kvalitativní a vyznačuje-li se tendencí po kvalitativním optimu, pak všude tam, kde se ho můžeme zmocnit jen vztahy kvantitativními, musí i tyto vztahy činit zadost podmínce optima, které se nyní bude jevit jako kvantitativní optimum, tj. jako maximum, popřípadě jako minimum. Takového vztahy objevila již dřívější fyzika, označujíc je jako „principy minim“ (z nich největší pozornosti se těšil tzv. princip minimálního účinku); neměla však pro ně žádného uspokojivého výkladu, spíše naopak zapadaly do její kauzálně-kvantitativní, resp. mechanistické struktury jako cizorodý živel, hrozící vpádem prvku teleologického do skutečností sféry, která se přímo vzpouzela teleologickému způsobu výkladu. A zároveň s tím byli si fyzikové nuceni uvědomovat, že tyto principy tvoří vlastně

základní „zákony“ fyzikální, tedy fundament celého fyzikálního dění. Paradoxnost celé situace zmizí okamžitě, když vyjdeme z předpokladu kvalitativní struktury skutečnosti, definované na jednotlivých stupních tendencí po — specifickém — kvalitativním optimu, tedy na „kvantitativním“ stupni tendencí po kvantitativním optimu. A také jenom za tohoto předpokladu se nám sloučí membra disiecta zmechanizovaného kosmu v řádovou jednotu kvalitativně odstupňovanou.

Těmito výklady se nám snad podařilo prokázat, že kvalitativní princip nejen nevylučuje předmětný výzkum skutečnosti, nýbrž právě naopak jej teprve umožňuje. Než s pojmem kvalitativně rozrůzněných funkcí jde ruku v ruce pojem funkcionálního podmínění, které představuje pořadí různě odstupňovaných celostních vazeb. Nastává nám tedy úkol další, vystopovat kritérium, jímž je určováno toto pořadí; a protože o něm platí, že je definováno znaky kvalitativními, dospěli bychom spolu s ním i k (ontickému) pořadí kvalitativnosti. Toto hledané kritérium musí být opět kritériem předmětným, tedy musí být objektivně zjistitelné i ověřitelné a přitom jednotné pro celý rozsah skutečnosti. Přiblížili jsme se k němu, když jsme zkoumali potencialitu jednotlivých funkcí a formulovali ji v tom smyslu, že stupeň proměnnosti jsoucna je ukazatelem jeho existenciálního pořadí, a to tak, že čím potenciálněji skutečnost, tím vyvinutější, tedy onticky vyšší. Než tato formulace má jednu vadu: neskýtá dostatečného vodítka, jak a čím zjišťovat míru potenciality jsoucna. Nezbuďte tedy, než zkoumat strukturu skutečnosti podrobněji. Prvý hrubý poznatek dovolí rozlišit několik základních skutečnostních sfér, z nichž každá nižší tvoří nezbytnou podmínku pro vznik nejbližší vyšší, a to tak, že musí být splněny určité — limitativní — podmínky, aby byla otevřena cesta pro vynoření nového, kvalitativně vyššího jsoucna. Každá z těchto sfér se vyznačuje poměrně autonomním řádem, přičemž řád nižších sfér poddrží svou platnost pro všechny sféry vyšší, aby na druhé straně každá sféra nová vytvářela specifické podmínky svého trvání i rozvoje. U srovnání s nižšími sférami vyznačují se sféry vyšší rostoucí svéprávností, tj. novými vazbami, které na jedné straně ponechávají jednotlivým čá-

stem větší míru volnosti (princip rostoucí nezávislosti), na druhé straně je však pouhají větším počtem vztahů (princip rostoucí řádovosti). Shodně s tím můžeme říci, že skutečnost je o to vyšší, oč je zároveň uvolněnější i celistvější. Tato uvolněnost se projevuje směrem dolů, tj. u srovnání s nižšími sférami a s jejich chováním, aby proti tomu směrem vzhůru, k jednotcím vazbám, předcházela ve větší a větší vázanost: čím „svobodnější“ skutečnost, tím řádovější, ale právě proto také tím větší možnost jejího rozkladu a rozpadu. Čím vyvinutější jsoucno, tím fragilnější, křehčí. (Tento „princip fragility“ platí přirozeně pro všechny sféry skutečnosti, jako pro ně pro všechny platí i „princip diferenciální“. Nejsložitější „prvky“ se nejsnáze rozpadají, nejjemnější organické ústrojí nejsnáze poruší, bohaté diferencované sociální útvary nejsnáze rozvrátí apod. Kromě toho je tato fragilita ještě stupňována „principem existenciálního limitu“: pominou-li podmínky, jimiž byl limitován vznik sféry nejbližší vyšší, zanikají s ním i všechny ostatní sféry jí — existenciálně — nadřazené. Konkrétně: kde pominuly podmínky pro trvání organického jsoucna, pominuly zároveň podmínky pro trvání jsoucna sociálního a kulturního. Proti tomu princip rostoucí nezávislosti se projevuje tím, že onticky vyšší sféry mohou různě úspěšně čelit nastalé změně podmínek, vytvářejíce namísto podmínek „přirozených“ podmínky „umělé“; tento zjev označujeme jako „princip adaptability“.)

Těmito principy tedy, zde jen schématicky naznačenými, je určováno pořadí jednotlivých existenciálních sfér i jednotlivých jejich útvarů. Přitom z „principu rostoucí nezávislosti“ plyne, že pro každou sféru třeba stanovit její specifickou svépříslušnost; že tedy je nepřipustné jak chtít vykládat vyšší sféry nižšími, tak nižší vyššími. Protože však skutečnost je tím přístupnější našemu poznání, čím je kvalitativně, rozuměj onticky, vyšší, přibližujeme se u nejvyšší, rozuměj kulturní skutečnosti nejvíce k „podstatě“ skutečnostního řádu, tedy nalézáme zde nejideálnější jeho vzor, který dekomponujeme úměrně s tím, jak sestupujeme ke sférám onticky nižším. Vykládáme sice každou sféru z ní samé, shodně s její poznatelností, ale tak, aby každá z nich našla své místo v řádové

jednotě kosmu, jejíž podstata se nám nejzřejměji odkryla při rozboru sféry kulturní.

Zde všude jsme nuceni sahat ke kritériím kvalitativním, nicméně opět nikde jsme se nedopustili hodnocení. A přitom jsme namnoze jen nově a přesněji formulovali principy, k nimž dospěla filosofická i vědecká spekulace naturalistická, která přece vůbec nechtěla znát naši kvalitativní základnu. (Dokladem buď srovnání Spenserovy evoluční formule s našimi hořeními tezemi).

Až doposud jsme však pomíjeli dvojí nesnáz, která stojí v cestě uspokojivému řešení našeho problému. Rozlišili jsme sice pořadí existenciálních sfér a stanovili jeho kritérium, ale nezkoumali jsme, jak, tj. působením jakých činitelů dochází ke vzniku nových sfér, resp. ke vzniku nových skutečnostních útvarů vůbec. Když nyní přistupujeme k této otázce, jsme nuceni konstatovat, že je pro nás neřešitelná. Vedlo by příliš daleko, do nejspolehlivějších problémů noetických, kdybychom měli vypátrat příčiny tohoto zjevu. Stručně je lze opsat poznatkem, že naše intelektuální vztahy, jejichž pomocí se zmocňujeme skutečnosti, se chovají identitně, tj. tak, že vztah příčin a účinků dovedeme chápat jen jako vztah identický, v němž na straně účinku není nic, co by nebylo na straně příčiny. Protože však každá změna je porušením této totožnosti, zůstává ve své plnosti rozumově nepostižitelná, tedy iracionální. Vzhledem k pořadí existenciálních sfér to bude znamenat, že dovedeme sice formulovat jejich specifický existenciální modus, že však nebudeme moci vyložit, jak přechází modus nižší ve vyšší. Zde všude jsme nuceni se spokojit s vytčením mezních, limitativních podmínek, aniž jsme jimi dostatečně vyložili vznik nového jsoucna. A obdobně tomu bude i při zkoumání nových útvarů v rámci jedné a téže existenciální sféry. I zde budou našemu poznání přístupny různé determinující podmínky, jejich úhrnem nebude však dostatečně vyložen vznik zkoumaného novotvaru. Nejzřejměji vynikne tato okolnost, zastavíme-li se u jevu organického vývoje: tak jako jsme na jedné straně nuceni jej přijmout jako neochvějnou skutečnost, tak na druhé straně nemáme žádné teorie, která by jej dovedla uspokojivě vyložit. Poměrně nejméně obtíží působí

po této stránce výklad sociální, resp. kulturní skutečnosti a jejich změn. Nejprve proto, že zde nevznikají vlastně žádné nové „hmotné“ skutečnosti, nýbrž skutečnosti „kulturní“, jimž „přírodní“ skutečnost slouží za „látku“ pro přetvořující lidský zásah; za druhé jsou tyto kulturní skutečnosti i ve své „novosti“ krajně průhledné pro naše poznání, tedy krajně racionální, i když nadále trvá nepostižitelný nepoměr mezi úhrnem daných podmínek a odtud vzniklých následků; za třetí a posléze je nám „rozvojná intence“, kterou jsme nuceni předpokládat jako vlastní inovační agens, jako „tvořivého činitele“, jimž je podmiňován vznik kulturních novotvarů, něčím blízkým, co sami bezprostředně zažíváme. Čili platí i zde, že kvalitativně nejvyšší jsoucno odkrývá nejpřístupnější řád jsoucna.

Druhá nesnáz, o níž jsme mluvili, týká se okolnosti, že konkrétní tok skutečnostního dějství neprobíhá nikterak jednoduše, od nižších útvarů k vyšším, nýbrž že vykazuje tvářnost velmi komplikovanou, která se vzpouzí svému vyjádření jednoznačnou formulí.

Jednak jsme nuceni v celé rozloze skutečnostní uzнат existenci principů setrvačnostních, které lze opsat formulí, že každé jsoucno jeví tendenci setrvat v daném stavu. Proti tomu nás dovádí vznik nových skutečností k předpokladu, že vedle těchto setrvačnostních principů musí být i principy právě opačné, tedy rozvojné. Bylo by nasnadě nazvat je principy dynamickými, ale toto označení je poněkud matoucí. Budí zdání, jakoby principy setrvačnostní byly statické, kde ve skutečnosti i ony se chovají „dynamicky“. (Uvidíme ostatně, že jedna a táž tendence se může objektivovat „staticky“ i „dynamicky“, tj. chovat se setrvačnostně i rozvojně.) V každém případě však je poměr obou těchto principů polaritní a jejich současné působení musí přivodit napětí různého druhu, jimiž je určován běh skutečnostního dění. Tam pak, kde můžeme toto dění sledovat v jeho konkrétním rozvoji a přitom v plném světle racionální postižitelnosti, tedy v sociální oblasti, jsme nuceni předpokládat dále, že probíhá dialekticky, tj. formou kontrastních reakcí na daný stav. Prvá kniha přítomného spisu poskytla nám řadu konkrétních příkladů této „vývojové dialektiky“. Ovšem i zde jsou po-

měry mnohem komplikovanější, než jak by se zdálo vyplývat z našich dosavadních formulací: dialektický pohyb nemusí nikterak vznikat jako reakce rozvojných principů na setrvačnostní, nýbrž jako výsledek sváru jakýchkoli kontrastních principů. Přitom každý z nich může být považován vzhledem ke stadiu, které právě předcházelo, za kontrastní reakci, která provokuje příchod kontrastní reakce nové. V takto konstruované řadě „akcí“ a „reakcí“ bude každý prvý a třetí, resp. druhý a čtvrtý člen „negací negace“, tedy bude vykazovat některé znaky společné. Až budeme sledovat přítomné kontrastní reakce na kapitalistický kulturní prototyp, budeme mít příležitost zabývat se tímto problémem podrobněji.

Zdálo by se opět: nic spíše nasnadě, než dialektický princip, vyvozený ze zkoumání sociální skutečnosti, rozšířit zevšeobecnující analogií na „dialektiku přírody“. Aby to bylo možné, musel by nám jednak být znám konkrétní sled skutečnostních útvarů v jednotlivých existenciálních sférách, a musilo by nám za druhé být známo jeho „materiální“ podmínění, tj. musily by být přístupny našemu poznání „vnitřní“ příčiny navozující tento sled. Prvá z těchto podmínek je i v sociální oblasti splněna jen částečně, tj. jen potud, kam až sahá bezpečná historická tradice, může tedy být ve sférách onticky nižších splněna ještě mnohem nedokonaleji, popřípadě vůbec ne. Druhá pak je dána

vlastně jen v oblasti sociální, a i zde je začasť vystavena mnohým nejistotám. Ale pak se nelze ubránit závěru, že — alespoň za dnešního stavu bádání — „dialektika přírody“ může dovést spíše k libovolným konstrukcím a fantastickým analogiím, asi po vzoru romantické „Naturphilosophie“, než k poznatkům dostatečně ověřeným. Tím však nemá být řečeno, že by nemohla dosíci poznatků bezpečnějších, bude-li se moci opřít o dostatek konkrétních indukci. Než to předpokládá, že bychom museli jednak nazírat na všechny skutečnostní sféry pod zorným úhlem genetickým, za druhé pak, že bychom musili vypracovat pořadí kvalitativnosti, platné pro jednotlivé tyto sféry. To vše zní ovšem spíše jako pracovní výzvy, než jako konstatování splněných předpokladů, i když se jeví řada náznaků takto chápaného i uskutečňovaného vědního úkolu.

Mohli bychom uvést ještě řadu nesnází dalších, na něž naráží pokus o rekonstrukci skutečnostního vývoje, než tím by již nebylo přičiněno nic podstatně nového k závěrům, které vyplývají z našich předchozích úvah. Lze je pak formulovat asi takto: předmětné zjitelné jsou existenciální mody jednotlivých skutečnostních sfér i kritérium jejich (ontického) pořadí; toto pořadí však neobrazí faktický sled skutečnostních útvarů, nýbrž je pouhým ideálním schématem, jehož pomocí uvádíme celek skutečnosti v řádovou, kvalitativně odstupňovanou jednotu.